

5999

VÄSTERGÖTLAND

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Lagmansered

Dahlberg, Ivar, 1933

Svar på ULMA:s frågelista 1 Mjölkhushållning

24 bl.4:o

3 " " teckn.

2 " " (=3 st.)
fotogr.

5999

Mjölkhushällning.

Västergötland

Bjärke h. v.
Lagmansered.

S. n.
ordb.
get
mjölk
mjölk

1. 1. 1. 1.

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I. Dahlberg. 1933 XXXXXXXXXXXX
VGL. LAGMANSERED
Fgl. 1

da va bāra kōra, sām di mjōhka. | da
ha fo vōt nōn iōta, sām hāds e vjē | da
va et par gāmha tōsor, sām hāds dā, vīt jāk.

Ja har hūh, at di āuvāds, māromjōhk
mōt fālunghūkin.

mjōhka ga di te kārva, te grison a
te kātōn. a sa drāh di hōhva. nar en
liūa spison, tār en lito mjōhk i, sa fālō
ha iōto.

rāmjōhka vārar nastau i āto dār,
man ātōr fira dār kau en kōka āna
man iōto jāna drēka forau ātōr āto dār.
hu smākar rā. | di sāmlar nōka māh
rāmjōhk a sō bāka ju pānkāk. da tār
en lito mjōhk, sākōr a sātt a kadōmūma

* pānkāk f. - a i, or, - ora.

o sa iu i amou mät.]

kövärmer mjöhk, dä a ner hu a ny mjöhkater.

ko-vorm

fräa⁺ hältos äksa fölön.]

fräda f.
löda m.

sittsup, dä a te drika ma mjöhka a värmer.

[hua säm bhir pa mjöhka, ner en kökar,
hälas vgredo]. da a äksa da, säm en sküm
ar.

ner mjöhka a bhäsir, fär hu stä, te hu
fär ränt höp. dä bhir ha sürer mjöhk
älz filbözk. da säpar en bröi a ätar.
äm en skümar ä gröm, täksdeupol sepr
ran, da bhir hu häler.

längmöhk da häds de mört för.
da häds de vungomjöhk a sträk i st kälo.

Landsmålsarkivet Uppsala 5999

I. Dahiberg. 1933 XXXXXXXXXXXXX

VGL. LAGMANSERED

Frgl. 1

* fräa best. sg. ~ = fradga. plur. saku. *⁺ lö best. sg. lön plur. saku.

um di ätur vármur gröt, dá mjökka hæ kálar
mjókk, man te kálar gröt há hæ vármur
mjókk.

brýnöst hádr di äti te fön. da tok di
mjókk, a æg, a mjár, a sákr, a lipo. da
báktos i ámön, sa han þrè hákr. sín ská þu
i givar a stíktön. da va te kalásar,
berplup a begráunngar. dá hádr di te fön
a sa e káka.

mer mjókkka þá sák, dá þrè hæ váll
a öst. östön ät di

þfrúpa da va mjár a mjókk a drék a
sákr. da kóhtos. di ät pa talvrek ma
bróte.

þfróst da va mjókk a drék a sákr,
þam kóhtos up.

þeinn mjókk dá göt te betátor.

brýn-öst
fön 'fönnung'

Landsmálsarkivet Uppsala 5999
I. Dahlberg. 1933 ~~XXXXXXXXXX~~
VGL. LAGMANSERED
Frgl. 1

(i gäst)

någr hade siktat mjölkka, sångtos hu när
i brän i Sylara, låga sa de skäpa. de
härjdo i ena suat. pa en del stälrof hade
de et mjölksthus för ena gål. a där sångtos
de när mjölkka

kyllare m. III
u!
mjölk-hus

Meddelare: Emma Risberg. Tjlabro,
Lagmansered. 66 ä; f. i haktspär samma socken.
Uppt. i juni - 33 av Tran Dahlberg

Num: Emma Risberg sade: hädö, hat; det
heter eljest hädö, hat i denna socken (uppt.)

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I, Dahlberg 1933. LAGMANSERED
VGL.
Frgl.: 1

Översättning

Mjölkhusvällning.

Västergötland

Byärkehöd

Lagmansered.
sm.

Det var bara kanna, som de mjölkade
Det har väl varit någon enda, som hade
en get. Det var ett par gamla Töser, som
hade det, vet jag.

Jag har hört, att de använde mäs-
mjölk mot fallandesjukan.

Mjölken gav de till kalvarna, till grisen
och till katten. Och så drack de själva. När
man kunnat spiselna, tar man lite mjölk
i, så faller det inte.

Råmjölken varar nästan i åtta dagar
men efter fyra dagar kan man koka an
kannan men inte gärna dricka förrän efter
åtta dagar. Hon smakar rå. De smakar några
mål råmjölk, och så bakar de påmbaka.
Då tar en lite mjölk, socker och lite kards-
mamma och så in i ugnen med det.

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I, Dahlberg 1933. LAGMANSERED
VGL.

Frgl.:1

'Kovaru' mjölk' det är, när hon är
nymjölkad.

'Fradgan' kallades också för 'lön'.

'Silrup', det är att dricka, medan
mjölken är varm. Skuman, som bli
på mjölken, när man kokar, kallas
grädd. Det är också det, som ^{man} skum-
mar av.

När mjölken är blåsurlig, får hon stå,
tills hon får 'runnit ihop'. Då bli det 'sur
mjölk' eller 'filbeuke'. Då 'soppar' man
bröd i och äter.

Om man skummar av grädden, t.ex. sepa-
rerar den, då bli hon 'skäl'.

Långmjölk' det hade de mycket förr.
De hade 'yngsmjölk' och strök i en käril.

Om de äter varm gröt, då nyttjar
de kall mjölk, men till kall gröt, har de

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I, Dahiberg 1933. LAGMANSERED
VGL.

Fagl.:1

varen mjölk.

'Brynost' hade de alltid till 'förning'.
Då tog de mjölk och ägg, och mjöl och
socker och läse. Det baktes i ugnen,
så han blev hård. Sedan skar de den i
skivor och stekte den. Det var till kalas,
bröllop och begravningar. Det hade de till
förning och så en kaka.

När mjölken skär sej, blir det
'vassel' och ost. Osten åt de.

Ölsupa det var mjöl och mjölk
och dricka och socker. Det koktes.
De åt på tallrik med bröd till.

Öst det var mjölk och dricka och
socker, som koktes upp.

Kärrmjölk, det är gott till potatis.

När de hade silat mjölken i köket,
sänktes hon ned i brunnen i kylare,

långa, så att de släpade. De hängde i en
sko. På en del ställen hade de ett
"mjölkhus" ⁴ över en källa, och där
sankte de ner mjölken.

Meddel. Emma Risberg
Fylabo. 66 år. F. i L:a
Aspås. Lagmanseres str.

⁴ Mjölket finns ännu kvar i meddelarens
födelsegård, Lilla Aspås, Lagmanseres.
Men användes ej. Det är ett litet skjul,
byggt över en djup brunn. I huset finns två
hyllor.

Myökökhuskällning.

Västergötland

Rjärkehid

Lagmansered

stope m.

ymjomjälk

jäk myököka i en lerkruka, ja tokar
myököka blir bäst då. [änas hads di stöpa
a trä ma jöna a en, liti viare äpté.]

ymjomjälk da fik en äm en tö mälium
gröson a strük i et kätö, a sa sifö en sau
värma myököka tip i då. da hads en i
trä bözka a ät äliköp ur bözkan, da va
lyga sküsmätr.

trä bözka di va ründa
di va sa väkra a vita, di sküra vi ma
säpa a sau ve äna. vi baktö di em
mäla vär gänz vi hads myököka i di em
vi sfo vär vätr i di em. di künö

vara höga alor läga. (i. v. s. läbuktarm)
di va a ättrö
a byök.] sa hads vi e träga a jöko rin
di em ma a förka di em i söra.

vi hads e störor fjé a sküma mä. a en rekti sif
a sifö mä.
Uppst. i juni - 33 av Tor Dahlberg.

Metall: Myököka af den gamla 88 ar.
i i samman tecken.

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I. Dahlberg. 1933 XXXXXXXXXX
VGL. LAGMANSERED
Fgl. 1

Mjälkhuskälling

10
Västergötl.

Översättning: Jag njötade i en lerkerika. Jag tycker mjölken blir bäst då. Kunnas hade de shopar av trä med gjordar^{av en} om, litet vidare upp till.

Bjärke h:d
Lagmansered.
S: n.

Om Långmjölke

'Gumpmjälk' det fick man, om man tog 'mellemmjälken' och strök i ett kär, och så silte man den varma mjälken upp i det. Det hade man i träbankar och åt allihop ur benken, det var ingen 'skonsmål'.⁴⁾ Träbankarna de var runda. De var så vackra och vita, dem skurade vi med såpa och sand vid ån. Vi 'bakade' dem. Vi slog varmt vatten i dem. De kunde vara höga eller låga. De var av alträ. Så hade vi en tvaga och gjorde ren dem med och torrade dem i solen.

Vi hade en stor sked

⁴⁾ åtkillnad på person.

och skummade med och en riktig sib och
silade med.

Meddel. Kristina Andersson Tglabo.

88 år

uppt. i juni 1933 av T. Dahlberg

Meddel. Säger här, att stopen var "lite vidare
upptill" (änligt Johan Johansson, Jonatorp,
trätorn "lite smalare upptill, för att ej
mjölken skall skvampa över") Fig. 1, 2, 3
äro tecknade efter Johanssons försmål.

Mjälkhuskallning.

✓ 'Långmjölk' fick man genom att bstryka beuken med 'ympmjölk', som var 'mellan-grädden' av gammal långmjölk.

Käptes ursprungligen som pulver på apotek.

Det fanns en sorts trä i vissa beukar, som grorde, att mjölken blev 'lång'. Man tyckte inte om, när all mjölken blev lång, ty då blev det ingen grädde. —

När mjölken blir sur, kallas 'surrna', 'rura chöp'.

På sommaren, surade mjölken genast, när den stod i beukar. Men senare häpte de långa 'kylare' och sålde med i en källa. (säl, såla, -ar, -ora)

✓ kylare, kylare; -a, -a; m.

Västergötland

Byärke h: d

Lagmanser

ymp - mjölk

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I. Dahlberg. 1933 XXXXXXXXXX
VGL. LAGMANSERED
Fgl. 1

käll f. -brunn

kylare m.

'Blåsar' mjölk är den sämsta.

När man ystade kokte man upp
vassan (vattlon) och åt. Ibland vispade
man i lite mjölk.

✓ Gemmaaldags silar voro av trä,
ursvarvade som en skål. Silduken var
av tyg. En del hade rena graniskorstar
i silen. Senare användes metallduk av
mässing. ✓

✓ Mjälkbankar voro av trä, al
eller gran. (se foto II.)

Mjölken skummades (sköma, ~, -t, -tor)
med en skumstev (skömsstev) av trä
eller av horn. Stornshedar formades
i en 'skedkloft' (fickröft, -on; m.)

Jag har alltså sett, att det hänt,
att någon hållit näven invid laggen (lag,
läga; f) och hållit emot grädden och hållt

sil

14
ut mjölken, så att de får gräddan kvar,
men jag har aldrig gjort det.

Grädden förvarades i lekhärl eller
slogs i kärnan. Den blev bäst i lekhärl,
men den 'äter' lekhärten.

Mjöcken förvarades i ett mjölkhus
(mjölkhus, mjölkhus, ~, -a) Det var
byggt över en källa. Eller också
päcktes den ned i kylare i en källa

Meddel. Kristina Andersson
Borjst. f. 1858 född i samma
socken - d. i juli 1933
av J. Thelander

Mjölkhushållning.

Västergötland.

Bjärke h:d

Lagmansered.
m.

Ystning

ost = ost, -en; -a, -a; m.

ysta = ysta, ~, -t;

När man skulle ysta, sam-
lades gammarna till 'ystkalas', (ystka^{la}s,
ystka^{la}st; ~, -a; m.) eller skänksamt 'vassel-
bröllop' (v^äss^lbr^öl^lö^p, -st; ~, -a; m). Det
kunde h^mönä en 10-12 häringar med c:a
3 kannor (k^än^or) var med sig i en b^ötta
(b^öta, ~; -ar, -ara; f) (De, som hade långa
vägar att gå, hade en ost med sig, färsk,
som ystade på morgonen, innan de gick hem-
från.) Kallades 'plocha' (p^lö^ha, ~; -ar, -ara; f)

Först värmdes mjölken, sedan slog man
i 'skärvatten' (f^är^ov^ät^on, -t; m.), som juus
att köpa. Då 'löpnar' mjölken (l^öpⁿa^r).
Då blir det först 'vitvassel' (vⁱt^vä^sl^e, -n; m.)

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
1. Dahlberg. 1933 XXXXXXXXXX
VGL, LAGMANSERED
Frgl. 1

Den brukade man koka välling av, 'vasslevälling',
 (väsle välling, -a; f.) Sedan blev det 'blåvassel' vassle-välling
 (brävälling) och ost. 'Blåvassen' gavs åt karna. blå-vassel
 Sedan var det till att 'hamma ihop' (håma hamma ihop
 ihop) osten med händerna men inte 'kräma'
 (kräma) för hårt, för då blir osten 'skäll'
 (fälor) Sedan pressades osten ned i ett
 kär. (käl, -t; -a; -a; n), i en bunke av
 trä, 'bunkest' (böyköst) eller i en 'korg'
 (korr, kørja; kørjor, -ora; f), 'korgost' (kør/
 öst) Korgarna var bra, för vassen rann
 ur dem. När osten torkat, tog man
 upp den och lät den ligga i kylor.
 Om ostarna var mycket stora, virade man
 dukar om dem och remmar, för att de
 skulle hålla. Sedan brukade de få lig-
 ga c:a tre månader. I september eller
 oktober ystades 'julosten' (julkösten)

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
 I. Dahlberg. 1933 XXXXXXXXXX
 VGL. LAGMANSERED
 Frgl. 1

gul-ost m.

Ätt är var det längsta man brukade fövvara ostarna.

Barren skulle ^{hag} en bit ost, när man ystade. Kallade 'ystbult', (Ystbült, -on; -a, -a; m.) Likaså om det kom någon grämmande in, medan man ystade. Han skulle också ha 'ystbult'.

yst-bult om.

Tibland saltade man i osten men ej alltid, ty 'skärvattnet' är salt. I stället för 'skärvattnet' användes ofta kalulöpe (kälulöps) eller 'svinlöpe'. Löpen (löps, -n; -a, -a; m.) är något ^{som} finns i djuren. Den lyfsas väl, krossades och lades sedan i blöt. Det slog sedan i mjölken. Svinlöpen är bäst. De bli då feta ostar. Men de feta ostarna vill gärna gå sönder.

*) Det, som användes till att skära mjölken, kallas 'kärals', -t; m, antingen det är 'skärvattnet', kalv- eller svinlöpar.

Den vanliga ostsart kallades 'hårdost'
(häröst)

hård-ost

'Sandost' (sändöst) koktes av
massan. Den koktes, tills det blev
'sandost'. Det blev en liten klump (en
liten klump), som lades i en liten kär:

sand-ost

'Brynöst' (brynöst) Den ystes på samma sätt ^(som sandost),
men så skulle man röra i ett kilo veteujöl.

bryn-ost

Sedan skulle den bakas i ugnen. Det var
den högsta färgningen (fön, föna f), som
man kunde ha med på kalas.

'Skäröst' (skäröst) Då kokte man söt
mjölk, och sedan slog man i sur mjölk.
Då 'skar' (skar) det. Sedan tar man upp
osten och lägger i en bunke. Den taras
inte utan ätes genast.

'Käsmjölkost' (käsmjölkost) Det gick till
på samma sätt, fast då 'skar' man med

kärmyälk i stället för sur mjölk. Det kunde
de använda i vanligt 'hårdost' också, lite
kärmyälk.

När någon hade en 'plocha' med
sig till ystehälsas, skar man sönder plochan
och lade i ostem, sedan mjölken torkat.

Meddel. Johan Johansson
Joustop. Lagmansered, 87 år.

F. i Ekeshogen, Saucua socken.
Hans far och farfar äro
födda där (samtliga torpare
under Koberg) samt hans
hustru, f. i Väns-Åsäka
(Graunsöcken)

Uppt. i juni 1933 av T. Wallberg.

plocha f.

Myöskuskällning.

Smörberedning.

Västergötland

Byårke h:d.

Lagmanserud

smör s:n.

'smör' = smör, smör; n.

Om man hade lite grädde (gräds, - n; m.), kunde man vispa (vispa) smör i en bunke eller slå i en butelj (petöl) och ruska.

grädde

Numera kårnades i kårna (se fig. 3) s.k. 'tölekårna'. - Om gräddeu var för varm, så att det inte ville bli smör, sattes kårnan i vatten. Om gräddeu var för kall, sattes kårnan vid spisen. Man satte inne och kårnade. Ibland var gräddeu 'besk' (beskar), så att det inte ville bli smör. Det berodde på att korna fått något i sej, som gjorde gräddeu besk. Det hördes, om det var något fel. "Hur är det, eftersom du inte kan få något 'kåruelyd' på kårnan?" frågade man.

törle
(s. 27, 29)

törle - kårna

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I, Dahlsberg 1933. LAGMANSERUD
VGL.

Fgl.:1

(här ä' dæ, mæ du ınts kan fa us ^x gẽusly
på gẽuq?)^{*}

körn-lyd²¹

Körnan kan bli för full. Efter en
stund jäser grädden. Då fick man slå ut
grädden (skrot). Sedan var det till att
kärna, tills det 'sack'^{xy} (hak), då slog
man tillbaka grädden, sen var det snart
smör. Grädden kan vara tjock (fökor)
eller tunn (tjör). Om den är tjock,
bli det snart smör.

Landsmålsarkivet, Uppsala 5999
I, Dahiberg 1933. LAGMANSERED
VGL.

Frgl.:1

Smöret skulle tvättas i reut, friskt
'värmslevatten'^{xyy} (väskroväten). De kunde värmsle-vatten
gå långa vägar för att få gott vatten
att tvätta smöret i. Det skulle tvättas i
många vatten och sedan saltas och ältas
(äلتا [S]) Sedan lade man upp smöret

'alta v.

^y gẽusly, n.

^{xy} sjönk

^{xyy} hållvatten.

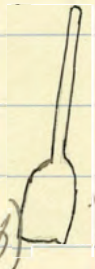
i 'slagor' (skäg^{x)}or) eller mer i byttor. (Fig 1.)

De sålde smör i närmsta bod eller gick till Trallhättan. Byttor fanns i olika storlekar från 2 skåpuns till större.

slaga f.

På sista kisen hade vi en 'dragkärna' (drägen^a). Jag hade en träshed (tråge) och ältade smöret med. Runars hade man en 'spak' (sm^osp^ak; m) 'store smörspade'

Och någon kom och hälsade på, när man hade kärnat och bakat, kunde det hända, att han fick en 'kärnsuörgås' (j^ens smör^ogås; f)

'smörspak'

De hade stämpel^{ar} att göra 'krumcluser' (kr^ums^ol^um^or) i smöret med. Det har jag sett på kalasen. Men jag har aldrig haft någon. — När Johan Johansson skulle

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I. Dahlberg. 1933 XXXXXXXXXX
VGL. LAGMANSERED
Frgl. 1

^x skäg^a, ~; -or, -ora; f

Beskriva en 'Smörslaga', en rund klump, smörslaga f.
 toppig upptill, kallade han den en
 'kave' (kävs, -n; -a, -a; m.) kave m.

Meddel.: Johan Jalkanen son,
 Junstorp, Lagmansered, 87 år.
 f. i Ekeshogen samma socken.
 Hans far och farfar även
 födda där. (alla torpare under
 Stoberg.) samt hans
 hustru, född i Väme-Åsaka
 (grannsocken.)

Oppt. i juni 1933 av T. Valberg

Num. gräddor kallas även 'fröts', -n; utan att
 meddel. kunde avgöra, vilketdera ordet, som är
 vanligast. 'kärngräddor' = sju fröts.

flöte

FIG. 1.

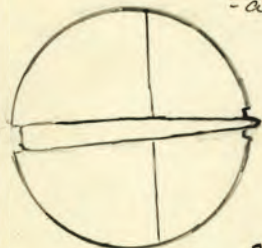

gjord
jöt, jöt,
jötta, jötta }
f.

BYTTA.

lagg
lag, laga }
läga, läga }
b.

lök, -at. } m.
~
-a

LOCK UPPIFRÅN.

oke (òka, -an;
-a
-a; m.)

LOCK FRÅN SIDAN.

töls, -n i } m.
-a
-a

'Tölekärva'

töls gäna, n, } f.
-or
-ora

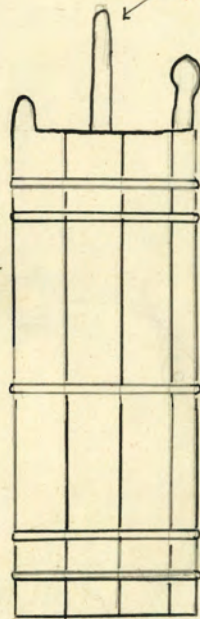
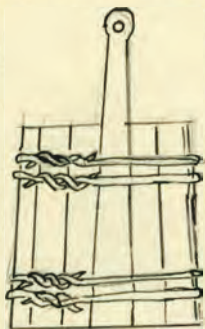
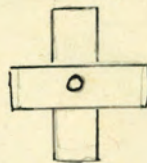

FIG. 3.

FIG. 2.

STOPE

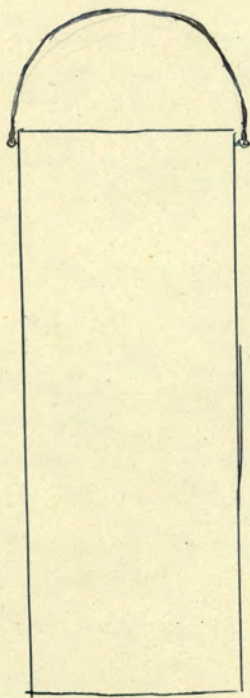

korsel
k&at m.

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I, Dahlberg 1933. LAGMANSERED
VGL.

Frgl.:1

Fig. 4.

Kylare (av bleckplåt.)
 şylars, şylars }
 şylara, şylara, m }

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
 I, Dahlberg 1933. LAGMANSERED
 VGL.

Frgl.:1

I

I

26

Ystborg (ystbörj)
sawt

tre Ystbunkar
(ystbönka, -n;
-a, -a)

Film nr 614

II

II

Kaffekvarn (utan rulle)

Ystborg

Mjölkbunke

(mystbönka)

Landsmålsarkivet Uppsala 5999

E. Dahlberg 1933. LAGMANSERED

VGL.

Film nr Frgt.:1

IIIIIIYstkorg.*Film nr 616*

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I, Dahiberg 1933. LAGMANSERED
VGL.

Fagl.:1

FIG. 5.

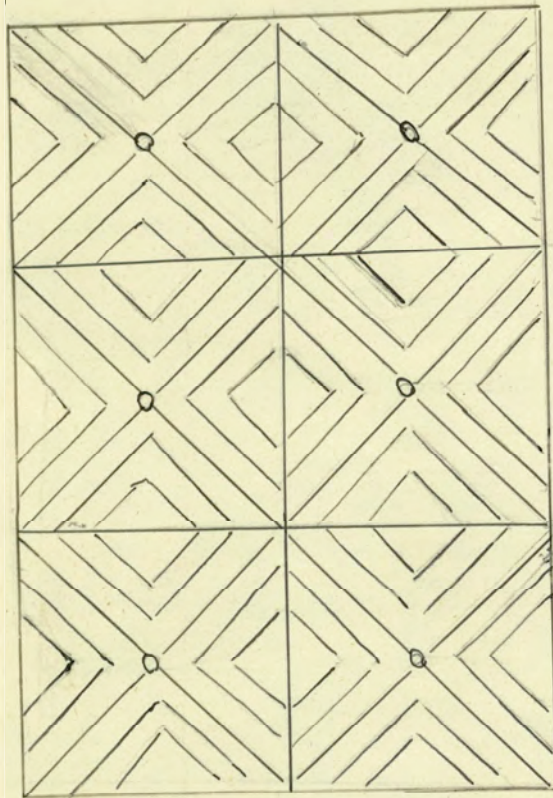
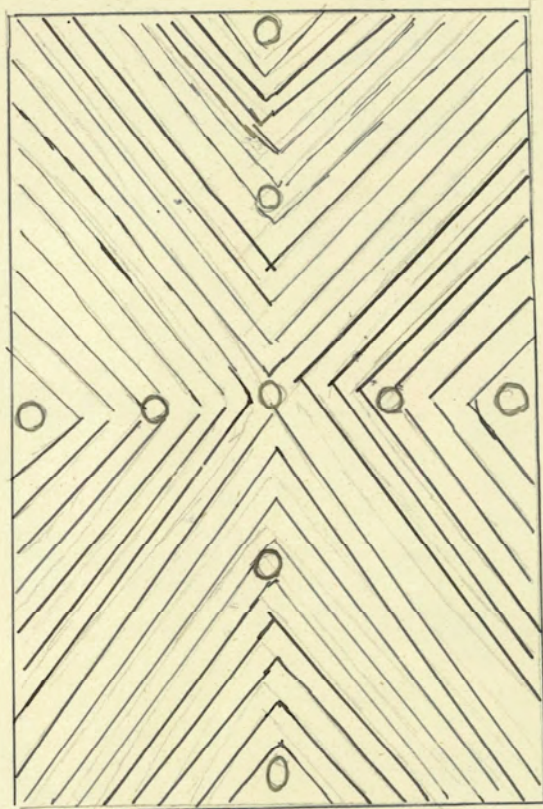

FIG. 6.

28

Mönstren i de utsmidade bottenarna
 i ystbeunkarna (foto 1).
 Andra mönster förekommo, liksom utskurna
 årtal och namn. Ringarna beteckna hål
 för vasslens borkhinna.

Tillägg

ⁿ Fabodar ha ej funnits i socknen.

Messmör har ej tillverkats.

Landsmålsarkivet Uppsala 5999
I. Dahlberg 1933. LAGMANSERED
VGL.

Frgl.:1